

МРНТИ: 06.52.35

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-187-196>

Тузубекова М. К.*

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
«Тұран-Астана» университеті
Астана, Қазақстан Республикасы
e-mail: t-madina@yandex.ru
ORCID: 0000-0001-7135-4402

Чемирбаева М. Б.

экономика магистрі
әл-Фараби атындағы Қазақ мемлекеттік
университеті,
Алматы, Қазақстан
e-mail: mergul_b@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6337-8057

Макишева Ж. А.

экономика ғылымдарының кандидаты,
қауымд. профессор
Алматы технологиялық университеті
Алматы, Қазақстан,
e-mail: makishevazha@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9659-8689

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа. Білім – қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуының, халықтың әл-ауқатын арттырудың, ұлттық мүдделерді қорғаудың және мемлекеттің халықаралық аренадағы беделі мен бәсекеге қабілеттілігін арттырудың стратегиялық ресурсы. Білім экономикасын қалыптастырудың қазіргі заманғы үрдісі жағдайында бұл қоғамның «зияткерлік капиталының» негізін құрайтын «адам» факторының ерекше маңызды рөлін тануға әкелді.

Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасының өзекті мәселелерінің бірі – оның бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейін қалыптастыру және қолдау. Жоғарыда аталған аксиома «Қазақстан-2030» стратегиясында және мемлекеттік экономиканы жаңғыртуға бағытталған басқа да мемлекеттік бағдарламаларда бекітілген. Бұл мәселені шешуде білім мен ғылым маңызды рөл атқарады. Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту жөніндегі мемлекеттік саясатына сәйкес білім беру саласы, ең алдымен бастауыш білім беру республика экономикасының инновациялық дамуын қолдау жөніндегі мемлекеттік қызметтердің негізгі бағытына айналуы тиіс. Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесінде қалыптасып жатқан адам факторы рөлі мен оған қойылатын талаптардың өзгеруіне байланысты жоғары білім беру жүйесінің даму мәселелерін зерттеудің маңызы ерекше. Кәсіби кадрларды даярлауға деген көзқарастың өзгеруі әлеуметтік-экономикалық ортаның динамикасымен, экономикалық және әлеуметтік жүйелердің қызмет етуінің инновациялық формаларымен анықталады.

Сонымен қатар, Қазақстанның әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялануының қазіргі жағдайында және бюджеттік шығыстардың тиімділігін арттыру қажеттілігі жағдайында білім беру ұйымдарын қаржыландырудың шетелдік тәжірибесін зерделеу ерекше өзекті болып отыр. Бұл басқарудың ең тиімді үлгілерін анықтауға және оларды ұлттық контекстке бейімдеуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты – білім беруді қаржыландырудың шетелдік үлгілеріне салыстырмалы талдау жүргізу және оларды Қазақстан жағдайында қолдану мүмкіндіктерін анықтау.

Түйін сөздер: жоғары білім, стратегия, басқару жүйесі, әлеуметтік даму, жоғары білім

КІРІСПЕ

Елдің тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамуында жоғары білімнің рөлі өте маңызды. Жоғары білім беру жүйесі мемлекеттің дамуына тікелей әсер ететін бірнеше негізгі функцияларды орындайды: экономикалық және әлеуметтік даму; әлемдік аренада позицияларды нығайту; азаматтардың өмір сүру сапасы.

Қазіргі кезеңде білімнің саны ғана емес, сапасы да маңызды аспектке айналууда. Экономиканы цифрландыру, жаһандану, еңбек нарығы құрылымындағы өзгерістер сияқты заманауи сын-қатерлер білім беру бағдарламаларын ұдайы жетілдіруді, жоғары оқу орындарының икемділігі мен бейімделуін талап етеді.

Зерттеу тақырыбы өзекті және көп қырлы, өйткені ол білім беру ұйымдары қызметінің маңызды аспектісіне, атап айтқанда, әртүрлі деңгейдегі мемлекеттік реттеу тетіктеріне қатысты. Бұл мәселелер инновацияларға, цифрландыруға және жаһанданудың жаңа сын-қатерлеріне бейімделуді қоса алғанда, білім беру жүйесіне қойылатын динамикалық өзгеретін талаптар жағдайында ерекше маңызды болуда.

Зерттеудің мақсаты – білім беруді қаржыландырудың шетелдік үлгілеріне салыстырмалы талдау жүргізу және оларды Қазақстан жағдайында қолдану мүмкіндіктерін анықтау.

ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ

Ғылыми әдебиеттерде жоғары білім беру жүйесінің зерттеу нысаны ретінде қызмет етуінің әртүрлі аспектілері экономикалық теория тұрғысынан да, әкімшілік, әлеуметтану және психология тұрғысынан да қарастырылады [1].

Қазақстан Республикасындағы жоғары білім берудің даму процестерінің динамикасы анағұрлым терең және жүйелі талдауды талап етеді. Білім беру жүйесін жетілдірудің жеке аспектілеріне қатысты теориялық әзірлемелерге қарамастан, оның жан-жақты дамуы әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, халықаралық тенденциялар, инновациялық технологиялар және елдегі саяси жағдай сияқты көптеген факторларды есепке алуды талап етеді [2].

ЭЫДҰ елдерінде білім беруді қаржыландыру бойынша ауқымды зерттеулердің болуына қарамастан, ғылыми әдебиеттер посткеңестік контексте бұл үлгілерді трансформациялауға жеткіліксіз көңіл бөледі. Бұл Қазақстанның ұлттық ерекшеліктерін ескеретін кешенді талдаудың қажеттігін көрсетеді.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Мақалада жалпы ғылыми әдістер қолданылады: жүйелеу, талдау, синтез, жіктеу, жалпылау, топтастыру, салыстырмалы талдау және т.б.

Зерттеу салыстырмалы талдау әдістеріне, соның ішінде АҚШ, Ұлыбритания, Германия, Франция, Канада және Қытайдағы білім беруді қаржыландыру үлгілерін салыстыруға негізделген. Мәліметтерді жүйелеу үшін кластерлеу және типология әдістері қолданылды. Дереккөздер ЭЫДҰ, ЮНЕСКО, Дүниежүзілік банктің статистикалық есептері және қатысушы елдердің ұлттық құжаттары болды.

НӘТИЖЕЛЕР МЕН ТАЛҚЫЛАУ

Бүкіл әлемде «көп құрылымды» білім беру жүйесінің болуы жалпы мойындалған. Білім беру саласында әлеуметтік-экономикалық табиғаты мен сәйкес құқықтық мәртебесі бойынша ерекшеленетін институттар: жеке және мемлекеттік, жеке, ұжымдық және қоғамдық, сондай-ақ олардың әртүрлі комбинациялары болуы мүмкін.

Дамыған елдердің көпшілігінде жеке коммерциялық білім беру секторы өз қызметтері үшін белгілі бір «тұтынушылардың» санын табады.

Жоғары білім барлық жерде қолжетімді және кең таралуда. XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырдың басында студенттер санының айтарлықтай өсуі. Ол негізінен білімге негізделген жаңа экономикалық құрылымға көшумен байланысты. 2012 жылдан бері ЖОО-ға түскен студенттердің саны бойынша алғашқы бес орынды АҚШ пен БРИК елдері – Бразилия, Ресей, Үндістан және Қытай иеленді. Қытай мен Үндістанда соңғы екі онжылдықта университетке түсудің қарқынды өсуі байқалды, ал 2050 жылға қарай бұл елдер дүние жүзіндегі жоғары оқу орындарындағы барлық студенттердің жартысынан астамын құрайды деп күтілуде [3]. Қазіргі уақытта алдыңғы қатарлы және дамушы елдердің жоғары білім беру жүйелері әлемдік рейтингте алдыңғы қатарда тұрған американдық университеттер үшін бәсекелестік тудырып, халықаралық деңгейде тануға ұмтылуда.

Отандық жоғары білім қазірдің өзінде қол жетімділіктің жоғары деңгейіне ие және оның алдында жалпы білім беру сапасын арттырумен қатар зерттеу университеттерін жаңғыртудың келесі күрделі міндеті тұр. Шетелдік, әсіресе американдық оқу орындарын ұйымдастыру және басқару тәжірибесін талдау бұл мәселені шешуге көмектеседі.

Англиядағы университеттерге бюджеттен қомақты қаржы бөлінеді. Англияда жоғары білімге жұмсалатын мемлекеттік шығындар 62%-ды құрайды [4], қалғаны оқу ақысы (12%) және әртүрлі қорлар, жеке тұлғалар, келісімшарттар мен ғылыми гранттар (24%) (1-кесте).

Отандық жоғары білім қазірдің өзінде қол жетімділіктің жоғары деңгейіне ие және оның алдында жалпы білім беру сапасын арттырумен қатар зерттеу университеттерін жаңғыртудың келесі күрделі міндеті тұр. Шетелдік, әсіресе американдық оқу орындарын ұйымдастыру және басқару тәжірибесін талдау бұл мәселені шешуге көмектеседі.

Англиядағы университеттерге бюджеттен қомақты қаржы бөлінеді. Англияда жоғары білімге жұмсалатын мемлекеттік шығындар 62%-ды құрайды [4], қалғаны оқу ақысы (12%) және әртүрлі қорлар, жеке тұлғалар, келісімшарттар мен ғылыми гранттар (24%) (1-кесте).

1-кесте. Экономикалық дамыған елдердегі жоғары білімді қаржыландырудың әртүрлі көздерінің үлесі, %

Мемлекет	Федералды бюджет	Жергілікті және аймақтық билік органдары	Студенттердің оқу ақысы	Басқа көздер
АҚШ	12,2	31,9	23,4	32,5
Англия	62	-	12	26
Франция	56,7	2,4	4	36,9
Германия	4,6	95	-	0,4
Швейцария	35	60	2	3
Канада	1	79	11	9

Ескерту: Дереккөз бойынша автор құрастырған [4]

Бюджеттік қаржыландырудың үлесі Францияда – 56,7%, Швейцарияда – 35%, АҚШ-та – 12,2%, Германияда – 4,6% шамалы. Ең аз үкіметтік қаржыландыру Канадада, онда бюджеттік қаражат жалпы қаржыландырудың тек 1%-ын құрайды.

Осыған байланысты білім беруді басқару және қаржыландыру саласындағы кезек күттірмейтін міндеттердің бірі мемлекеттің, сондай-ақ жергілікті және аймақтық билік органдарының рөлін барабар анықтау.

Батыстағы білім беру жүйесін ұйымдастыру үлгілерінің алуан түрлілігіне қарамастан, оларды түптеп келгенде тарихи қалыптасқан екі жүйеге дейін қысқартуға болады: орталықтандырылған және орталықтандырылмаған (2-кесте).

Шетелде білім беруді басқару мен қаржыландыруды орталықтандыру және орталықсыздандыру мәселелері отандық және шетелдік авторлардың еңбектерінде қарастырылған [4].

Келтірілген дереккөздерді талдау Францияны білім беруді басқару мен қаржыландырудың қатаң орталықтандырылған жүйесі бар елдің классикалық үлгісі ретінде қарастыратынын көрсетті.

2-кесте. Шетелдегі білім беруді басқару жүйелерінің сипаттамасы

Атауы	Басқару жүйелерінің түрлері	
	Орталықтандырылған	Орталықсыздандырылған
Жалпы сипаттамасы	Мемлекет өзінің негізгі органдарынан өкілдік етіп, білім берудің жай-күйі үшін бірінші кезекте жауапты болады және оның дамуында шешуші рөл атқарады.	Федералды агенттіктер білім беруді басқаруда шектеулі рөл атқарады. Білім беру қажеттіліктеріне бөлінген қаражаттың үлесі төмен.

Атауы	Басқару жүйелерінің түрлері	
	Орталықтандырылған	Орталықсыздандырылған
Артықшылықтары	Басқару аппаратын ұстауға жұмсалатын төмен шығындар. Ол ұлттық білім беру стандарттарын жасауға және бүкіл халық арасында мәдени қауымдастық сезімін сақтауға және ұйымдастыруға ықпал етеді.	Жергілікті бастамаларды дамыту үшін кеңістік ашады және жергілікті ерекшеліктерді толығырақ ескереді.
Кемшіліктері	Төменгі деңгейде бастаманы басу. Университеттердің барлық қызметі мемлекет бақылауында. Авторитарлық тенденциялардың күшеюі. Дамудың жаңа жолдарын іздеу қиындай түсуде. Педагогикалық жұмыстың шамадан тыс монотонды формалары мен әдістерін таңу, маңыздылығы байқалады региональной специфики.	Орталықтан тепкіш тенденцияларды күшейтеді. Саяси және мәдени тұтастыққа қауіп төндіреді. Білім беруді басқаруды өз қолына алатын жеке сектордың жеткіліксіз кеңею мүмкіндігі әлеуметтік әділеттіліктің минимумын төмендетеді. Ұлттық стандарттарды әзірлеуге кедергі жасайды. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне байланысты теңсіздікті арттырады
Ең көрнекті өкілдері	Франция, Испания, Жапония, Қытай	АҚШ, Германия, Англия, Канада

Ескерту: Дереккөз бойынша автор құрастырған [4]

Соңғы уақытқа дейін облыстық және жергілікті билік маңызды шешімдер қабылдауға құқығы жоқ еді.

Бұл елдегі білім беру жүйесін орталықсыздандырудың кейбір соңғы тенденциялары оның дамуында оның орталық органдары ұсынатын мемлекеттің шешуші рөл атқаратынына қайшы келмейді.

Қазақстан Республикасының қазіргі жағдайлары үшін АҚШ-тағы федералдық білім беру органдарының өкілеттіктері мен функцияларын талдау, олардың білім беруді қаржыландыруға қатысу механизмін және қаржыландыру көздерін бөлу тәжірибесін анықтау өте қызықты. Сонымен қатар, білім беруді басқару мен қаржыландыру жүйесінде орталықсыздандыруға қатысты байқалған үрдістер әлемнің көптеген елдеріне тән.

Осылайша, АҚШ-та, сондай-ақ басқа федералды штаттарда (мысалы,

Германияда шығындардың 95%-ы жергілікті өзін-өзі басқару органдары, Канадада 79%, Швейцарияда 60% қаржыландырады.

Франция мен АҚШ мысалдары арқылы білім беруді ұйымдастырудың екі түбегейлі қарама-қарсы жүйесі қарастырылды. Біржақты бағалау мүмкін емес. Айта кету керек, автономия әр елде әртүрлі түсініледі, сондықтан оқу орындарының белгілі бір қаржылық еркіндіктерге ие болуына байланысты белгілі бір жалпы түсінік туралы ғана айтуға болады.

Дегенмен, білім беруді басқару мен қаржыландырудың әлемдік тәжірибесі ұлттық дәстүрлердің ерекшеліктерін ескеру қажеттігін көрсетеді, бұл кейбір елдерде орталықтандырылған білім беру жүйесін, ал басқаларында орталықтандырылмаған білім беру жүйесін қолдауға ықпал етеді.

Сонымен бірге қоғамдық өмірді интернационалдандырудың жаңа тенденциялары мен процестерінің әсерінен осы екі жүйенің жақындасуы орын алуда. Төтенше орталықсыздандырумен сипатталатын елдерде қазір орталық үкіметтердің рөлі артып келеді (АҚШ, Канада), ал, керісінше, тарихи орталықтандырылған білім беру жүйесі бар елдерде аймақтық және жергілікті билік органдарының функциялары кеңейіп келеді (Франция, Жапония, Қытай).

Қытайда білім беруді басқару мен қаржыландырудың бірегей моделін іздеу Германия мен Франция сияқты толық орталықтандыру да, Америка сияқты толық орталықсызданды-

ру да бұл ел үшін қолайлы емес екенін түсінумен қатар жүрді. Қытайда автономияны ұлғайту процесі, әсіресе жоғары оқу орындарында, өте сақтықпен жүріп жатыр. Өйткені олар «орталықсыздандыру жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілеттігі ғана емес, ресурстары да болған жағдайда ғана табысты жұмыс істейтінін» ерте түсінді. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ университеттеріне жоспардан тыс, ауқымды автономия процестерін таңудың орындылығы күмәнді.

Қытайдағы білім беруді басқару мен қаржыландыруды орталықсыздандыру тәжірибесінің білім беру жүйесін дамыту үшін маңызы аз емес. Өйткені екі ел де орталық үкімет пен партияның ұзақ мерзімді қатаң бақылауы жағдайында реформаларды жүзеге асырумен сипатталады.

Бұл елдің орталықтандыру мен орталықсыздандырудың органикалық элементтерін біріктіретін және мемлекеттік және жеке білім беру секторларының экономикалық тиімділігін арттыруды қамтамасыз ететін білім беруді басқару мен қаржыландыруға деген көзқарасы назар аударуды қажет етеді.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, орталықтандырылмаған білім беру жүйелері көп арналы қаржыландырумен, яғни «краудфандинг» үлгісімен сипатталады. Көптеген елдерде мемлекеттің және оның әрбір әлеуметтік серіктесінің қаржыландыруға қатысуға ынталандыруын түсінуге болатынын талдай отырып, білім беруді қолдаудың тұрақты жүйелері әзірленді [5].

Сонымен қатар, ақылы білім беру студенттерге және олардың ата-аналарына олардың алатын білім сапасы туралы пікірін білдіруге моральдық құқық береді, бұл жоғары оқу орнын ескереді және оны білім беру қызметінің жалпы деңгейін көтеруге мәжбүр етеді. Ақырында, оқу ақысы университет бюджеттерін қаржыландырудың маңызды көзі, бұл оларға бюджетті мәжбүрлі қысқарту кезінде жоғары сапа стандарттарын сақтауға мүмкіндік береді.

3-кесте. Дүние жүзіндегі білім беру шығындарын бөлу тенденциялары

Жалпы тенденциялар	
Жоғары білім беруді қаржылық қолдау көлемін қысқарту; қаржыландырудың жаңа көздерін іздеу; студенттерді жеке қаржыландыруды қысқарту; ата-аналарды, өндірістік және коммерциялық құрылымдарды «бірлесіп қаржыландыру» процесіне белсенді түрде тарту; демеушілік, жеке және институттық қайырымдылықты ынталандыру	
Жеке елдерге тән белгілер	
АҚШ	Гранттар есебінен несиелердің үлесі өсті, оның пайызы 2007 жылғы 80%-дан 47%-ға дейін төмендеді
Англия	1988 жылы өтеудің нақты схемалары бар «өтемдік несиелер» енгізілді; Студенттерге қосымша қолдау көрсету үшін үш қор құрылды
Германия	1984 жылдан бастап аралас несиелер мен гранттар жүйесінен жалпы несиеге көшу болды. Дегенмен, қазір 50% несие мен 50% гранттан тұратын студенттерді қолдау жүйесі бар.
Австралия	Жоғары білімге салық бар; 1988 жылы әрбір студенттің, сондай-ақ олардың табысы орташа жылдық деңгейге жеткенде бұрынғы студенттердің оқу шығындарын жабуға қосқан үлесін анықтайтын Жоғары білімге жәрдемдесу схемасы әзірленді.
Жапония	Студенттерге барлық қаржылық көмек несие түрінде (негізінен пайызсыз) көрсетіледі. Ал, қаржылық қиындықтарға байланысты жылдық 3% және жылдық 6,5% (ең қымбат мамандықтар бойынша) несиелер енгізілді.

Ескерту: Дереккөз бойынша автор құрастырған [6]

Сонымен бірге, жалпы алғанда, еңбек ұжымының білім деңгейін көтеруден қоғам пайда көретінін де назардан тыс қалдыруға болмайды. Бұл орташа алғанда еңбек өнімділігінің жоғарылауын және халықтың табысының жоғарылауын қамтамасыз етеді. Сондықтан мемлекет білім беру құнының бір бөлігін қаржыландыруға қатысуы керек. Жоғары білімнің құнын мемлекет, ата-аналар және студенттер бөлісуі керек. Сонымен қатар, білім беруді әртүрлі көздерден «бірлесіп қаржыландыру» экономикалық ауытқуларға және бюджет тапшылығының әсеріне сезімталдығы төмен екені дәлелденді. Жалғыз мәселе – шығындарды қаржыландыруға қатысушылар арасында қандай пропорцияда бөлу керек. Осы тұрғыдан алғанда студенттерге қаржылық қолдау көрсету мәселесі шетелде көп талқыланды [9,10,11].

Қаржы ресурстарын олардың созылмалы тапшылығы жағдайында ұтымды бөлу мәселесінің өзектілігі жоғары оқу орындары үшін әлеуметтік қажетті шығыстарды анықтаудың күрделілігіне, сондай-ақ ЖОО-ның шығыстарын талдау әдістерінің анық еместігіне байланысты. Елдер бұл мәселенің шешімін табуда.

Олардың кейбіреулері орта мектеп түлектерін оқуға қабылдауды шектеу арқылы жоғары оқу орындарын қаржыландыруды сақтап қалуға тырысады. Басқалары жеңілдетілген қабылдау талаптары бар беделі төмен жоғары оқу орындарын құрды.

Кейбір елдерде гуманитарлық ғылымдар бойынша студенттердің санын шектеудің орнына, білім алу айтарлықтай шығындармен байланысты ең танымал мамандықтар бойынша (медицина, инженерия, заңгерлік) студенттер санына шектеулер бар.

Кейбір елдерде университеттер арасында ресурстарды бөлу «қаржыландыру формуласы» деп аталатын әдіс арқылы жүзеге асырылады, ол студенттер саны, олардың оқу саласы бойынша бөлінуі және білім беру құны сияқты айнымалылардың салмағын ескереді. Дегенмен, үкіметтің басымдықтар өзгерген жағдайда қаржыландыру формуласын қайта қарау құқығы, сондай-ақ университеттердің әртүрлі факторларды салмақтауда артықшылыққа қол жеткізу үшін өз көрсеткіштерін манипуляциялау мүмкіндігі бұл преференциялардың пайдалылығына күмән тудырады. Білім беру ұйымдарын қаржыландыру әдісі.

Кейбір үкіметтер жеке сектор оларды ауыртпалықтың көп бөлігін жеңілдетеді деп санайды. Соңғы кездері университеттерді ұйымдастыру мен қаржыландырудың «нарықтық» үлгісіне көбірек шет мемлекеттер бет бұрғанын ескере отырып, біздің ойымызша, университет қызметін ұйымдастыру үлгілерін шетелде жоғары білімді қаржыландыру үлгілеріне қатысты қарастырған жөн [12].

Тәжірибе көрсеткендей, жоғары оқу орындарын басқару мен қаржыландырудың жоғарыда аталған үлгілерінің ешқайсысы таза түрде кездеспейді [13]. Көптеген университет мемлекеттік және жекеменшік сияқты әртүрлі көздерден қаржыландырылады.

Әлемдік тәжірибені жалпылау қазақстандық білім беру жүйесін қаржыландыру жүйесін дамыту бойынша қорытындылар мен ұсыныстар жасауға болады:

- университеттер шетелде кеңінен қолданылатын көп арналы білім беруді қаржыландыру жүйесі ұсынатын мүмкіндіктерді кеңінен пайдалануы керек;
- экономикалық ресурстарды ұтымды бөлу мәселесін шет мемлекеттер пайдаланатын ықтимал нұсқаларды біріктіру және Қазақстан Республикасының даму шарттарын неғұрлым толық қанағаттандыру арқылы шешуге болады.
- бірыңғай білім беру кеңістігін, мемлекеттің мәдени-саяси тұтастығын, әлеуметтік әділеттілікті сақтау үшін білім беру жүйесін мемлекеттік қолдаудың қажеттілігі даусыз.
- білім берудің тиімділігін арттырудың кілті – жоғары оқу орындары үшін жеткілікті дербестікпен секторды орталықтан басқару элементтерінің орынды үйлесімі.
- білім беру қажеттіліктерін мемлекеттік қаржыландырудың созылмалы жетіспеушілігіне байланысты бизнес, демеушілер, студенттер және олардың ата-аналары арқылы «бірлесіп қаржыландыру» процесіне қатысушылар шеңберін кеңейту қажет.
- халықаралық тәжірибе мен Қазақстан Республикасының нақты ұлттық жағдайларын ескере отырып, студенттерді қолдаудың тиімді жүйесін әзірлеу қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғары оқу орындарының директорлары отандық университеттердің инновациялық дамуына қатысты стратегиялық шешімдер қабылдамас бұрын шетелдік тәжірибені мұқият талдауы керек. АҚШ, Ұлыбритания және Германияда Қазақстанның нақты жағдайына бейімделетін жоғары білім беруді ұйымдастырудың оң тәжірибесін мұқият зерделеу қажет. Мысалы, қаржы ресурстарын басқару саласындағы қорлардың қызметі үлкен қызығушылық тудырады: жұмыс механизмдері мен әдістері, қайырымдылық мақсаттары, әлеуетті донорларды іздеудегі және олармен жұмыс істеудегі университет басшылығының рөлі, қорға аспиранттарды тарту және т.б.

Жоғары оқу орындары қаржыландырудың бір бөлігін олардың негізгі функцияларына кірмейтін қызмет түрлерінен алуы мүмкін: мүлікті, ғимараттарды және басқа да материалдық құндылықтарды жалға беру; маркетингтік қызметтер; студенттерді жатақханамен қамтамасыз ету; біліктілікті арттыру бағдарламаларын жүзеге асыру және т.б. Алайда жоғары білім беруді мемлекеттік және жеке қаржыландырудың өзара байланысын талқылағанда ең көп назар аударатын мәселе – студенттердің оқу ақысы проблемасы. Тарихи тұрғыдан оқу ақысын толығымен немесе ішінара мемлекет өтейтін Еуропа елдері бар (студенттер тіркеу жарнасын және университет ұсынатын қосымша қызметтерді төлейді). Бұл тәжірибе, мысалы, Австрия, Дания, Финляндия, Швеция және Германияда бар. Студенттер немесе кейбір студенттер оқу ақысын өздері төлейтін елдерде студенттерді қолдау тетіктері қолданылады (студенттік несиелер, несиелер бойынша пайыздарды өтеу, төлемдерден босату, белгілі бір әлеуметтік топтарға арналған стипендиялар және т.б.).

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Deryagin, A. V., Krasnova, L. A., Sahabiev, I. A., Samedov, M. N., & Shurygin, V. Y. (2019). Scientific and educational experiment in the engineering training of students in the bachelor's degree program in energy production. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8(8), 572-577.
2. Dudukalov, E. V., Spabekov, G. O., Kashirskaya, L. V., Sevbitov, A. V., Voronkova, O. Yu., & Vasyutkina, L. V. (2020). Fiscal Goals of Regulating the Activities of the Institute of Controlled Foreign Companies in the Digital Economy. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2), 972-983. Doi: 10.9770/jesi.2020.8.2(59).
3. Akhmadeev, R., Morozova, T., Voronkova, O., & Sitnov, A. (2019). Targets determination model for vat risks mitigation at B2B marketplaces. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(2), 1197-1216. doi:10.9770/jesi.2019.7.2(28)
4. Aidargaliyevad N., Akimov N., Kurmanov N. et al. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, Multidisciplinary*. – 2023. – Vol. 9. – P. 100037-1-100037-14.
5. Жакенов Г. Национальный доклад по развитию системы высшего образования Республики Казахстан // <http://old.unesco.kz/education>. 05.05.2021.
6. Psacharopoulos G., Patrinos H.A. Returns to investment in education: a decennial review of the global literature // <http://datatopics.worldbank.org/education/files/GlobalAchievement/ReturnsInteractive.pdf>. 18.11.2021.
7. Ivanova, V., Poltarykhin, A., Szromnik, A., & Anichkina, O. (2019). Economic policy for country's digitalization: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(1), 649-661. doi:10.9770/jesi.2019.7.1(46)
8. Указ Президента Республики Казахстан. Международная стипендия «Болашак»: утв. 5 ноября 1993 года, №1394 // <https://online.zakon.kz>. 10.08.2021.
9. Демцура С.С., Дмитриева Е.Ю. и др. Рынок образовательных услуг и современные тенденции развития образования в России // *Балтийский гуманитарный журнал*. – 2017. – Т. 6, №2(19). – С. 114-117.
10. Ломова И. Топ-10 трендов высшего образования по версии преподавателей. Черноземье // <https://chr.rbc.ru/chr>. 30.06.2020.
11. Khoruzhy, L. I., Karabasheva, M. R., Hajiyev, H. A., Zhadobina, N. N., Alekhina, N. A., & Shichiyakh, R. A. (2020). Controlled foreign companies: Influence on the sovereignty of the national tax base. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2), 33-50. doi:10.9770/jesi.2020.8.2(2)

12. Martínez, R. H., Arutyunyan, S., Karabasheva, M., & Yesturliyeva, A. (2020). Diagnostics and control of sustainable development of regions: Branch aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9(3), 1065-1076. doi:10.9770/jssi.2020.9.3(30)

13. Puryaev, A., & Puryaev, A. (2020). Evaluating the Effectiveness of Projects of Global and National Economic Significance Level. In *Smart Innovation, Systems and Technologies* (Vol. 172, pp. 317-331). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2244-4_29

14. Sychev, Y., Abramovich, B., & Prokhorova, V. (2020). The assesement of the shunt active filter efficiency under varied power supply source and load parameters. *International Journal of Electrical and Computer Engineering*, 10(6), 5621-5630. doi:10.11591/ijece.v10i6.pp5621-5630

REFERENCES:

1. Deryagin, A. V., Krasnova, L. A., Sahabiev, I. A., Samedov, M. N., & Shurygin, V. Y. (2019). Scientific and educational experiment in the engineering training of students in the bachelor's degree program in energy production. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8(8), 572-577.

2. Dudukalov, E. V., Spabekov, G. O., Kashirskaya, L. V., Sevbitov, A. V., Voronkova, O. Yu., & Vasyutkina, L. V. (2020). Fiscal Goals of Regulating the Activities of the Institute of Controlled Foreign Companies in the Digital Economy. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2), 972-983. Doi: 10.9770/jesi.2020.8.2(59).

3. Akhmadeev, R., Morozova, T., Voronkova, O., & Sitnov, A. (2019). Targets determination model for vat risks mitigation at B2B marketplaces. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(2), 1197-1216. doi:10.9770/jesi.2019.7.2(28)

4. Aidargaliyevad N., Akimov N., Kurmanov N. et al. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, Multidisciplinary*. – 2023. – Vol. 9. – P. 100037-1-100037-14.

5. Жакенов Г. Национальный доклад по развитию системы высшего образования Республики Казахстан // <http://old.unesco.kz/education>. 05.05.2021.

6. Psacharopoulos G., Patrinos H.A. Returns to investment in education: a decennial review of the global literature // <http://datatopics.worldbank.org/education/files/GlobalAchievement/ReturnsInteractive.pdf>. 18.11.2021.

7. Ivanova, V., Poltarykhin, A., Szromnik, A., & Anichkina, O. (2019). Economic policy for country's digitalization: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(1), 649-661. doi:10.9770/jesi.2019.7.1(46)

8. Указ Президента Республики Казахстан. Международная стипендия «Болашақ»: утв. 5 ноября 1993 года, №1394 // <https://online.zakon.kz>. 10.08.2021.

9. Демцура С.С., Дмитриева Е.Ю. и др. Рынок образовательных услуг и современные тенденции развития образования в России // *Балтийский гуманитарный журнал*. – 2017. – Т. 6, №2(19). – С. 114-117.

10. Ломова И. Топ-10 трендов высшего образования по версии преподавателей. Черноземье // <https://chr.rbc.ru/chr>. 30.06.2020.

11. Khoruzhy, L. I., Karabasheva, M. R., Hajiyeve, H. A., Zhadobina, N. N., Alekhina, N. A., & Shichiyakh, R. A. (2020). Controlled foreign companies: Influence on the sovereignty of the national tax base. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2), 33-50. doi:10.9770/jesi.2020.8.2(2)

12. Martínez, R. H., Arutyunyan, S., Karabasheva, M., & Yesturliyeva, A. (2020). Diagnostics and control of sustainable development of regions: Branch aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9(3), 1065-1076. doi:10.9770/jssi.2020.9.3(30)

13. Puryaev, A., & Puryaev, A. (2020). Evaluating the Effectiveness of Projects of Global and National Economic Significance Level. In *Smart Innovation, Systems and Technologies* (Vol. 172, pp. 317-331). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2244-4_29

14. Sychev, Y., Abramovich, B., & Prokhorova, V. (2020). The assesement of the shunt active filter efficiency under varied power supply source and load parameters. *International Journal of Electrical and Computer Engineering*, 10(6), 5621-5630. doi:10.11591/ijece.v10i6.pp5621-5630

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Тузубекова М. К.*

Кандидат экономических наук, доцент
Университет «Туран-Астана»
Астана, Республика Казахстан
E-mail: t-madina@yandex.ru
ORCID:0000-0001-7135-4402

Чемирбаева М. Б.

Магистр экономических наук
Казахский национальный университет имени
аль-Фараби,
Алматы, Қазақстан
E-mail: mergul_b@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6337-8057

Макишева Ж. А.

Кандидат экономических наук,
ассоциированный профессор
Алматы технологический университет
Алматы қ., Қазақстан,
E-mail: makishevazha@gmail.com
ORCID:0000-0002-9659-8689

Аннотация: Образование является стратегическим ресурсом социально-экономического и культурного развития общества, повышения благосостояния населения, обеспечения национальных интересов, укрепления репутации и конкурентоспособности государства на международной арене. В условиях современной тенденции формирования экономики знаний это привело к признанию особо важной роли человеческого фактора, составляющего основу «интеллектуального капитала» общества.

Одной из актуальных проблем национальной экономики Республики Казахстан является формирование и поддержание высокого уровня ее конкурентоспособности. Вышеуказанный постулат закреплен в Стратегии «Казахстан-2030» и других государственных программах, направленных на модернизацию экономики страны. Образование и наука играют важную роль в решении этой проблемы. В соответствии с государственной политикой Республики Казахстан по развитию образования сфера образования, в первую очередь базовое образование, должно стать основным направлением государственных услуг по поддержке инновационного развития экономики республики.

Изучение вопросов развития системы высшего образования особенно актуально в условиях изменения роли человеческого фактора и требований к нему, формируемых в системе высшего образования Республики Казахстан. Изменение подхода к подготовке профессиональных кадров определяется динамикой социально-экономической среды, инновационными формами функционирования экономических и социальных систем.

Кроме того, в современных условиях интеграции Казахстана в мировое образовательное пространство и необходимости повышения эффективности бюджетных расходов изучение зарубежного опыта финансирования организаций образования становится особенно актуальным. Это позволит выявить наиболее эффективные модели управления и адаптировать их к национальному контексту.

Целью исследования является проведение сравнительного анализа зарубежных моделей финансирования образования и выявление возможностей их применения в условиях Казахстана.

Ключевые слова: высшее образование, стратегия, система управления, социальное развитие, высшее образование.

FOREIGN EXPERIENCE IN FINANCING EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Tuzubekova M.K.*

Candidate of Economic Sciences, Associate
Professor
University "Turan-Astana"
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: t-madina@yandex.ru
ORCID:0000-0001-7135-4402

Makisheva Zh.

PhD in Economics, Associate Professor
Almaty University of Technology
Almaty, Kazakhstan,
E-mail: makishevazha@gmail.com
ORCID:0000-0002-9659-8689

Chemirbaeva M.

Master of Economics
Al-Farabi Kazakh State University,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: mergul_b@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6337-8057

Abstract: Education is a strategic resource for the socio-economic and cultural development of society, improving the well-being of the population, ensuring national interests, strengthening the reputation and competitiveness of the state in the international arena. In the context of the modern trend of forming a knowledge economy, this has led to the recognition of the particularly important role of the human factor, which forms the basis of the intellectual capital of society.

One of the urgent problems of the national economy of the Republic of Kazakhstan is the formation and maintenance of a high level of its competitiveness. This principle is reflected in the Strategy "Kazakhstan-2030" and other state programs aimed at modernizing the country's economy. Education and science play an important role in solving this problem. In accordance with the state policy of the Republic of Kazakhstan on the development of education, the sphere of education, primarily basic education, should become the main direction of public services to support the innovative development of the economy of the republic.

The study of the development of the higher education system is especially relevant in the context of changing the role of the human factor and the requirements for it formed in the higher education system of the Republic of Kazakhstan. The change in the approach to training professional personnel is determined by the dynamics of the socio-economic environment, innovative forms of functioning of economic and social systems.

In addition, in the current context of Kazakhstan's integration into the global educational space and the need to increase the efficiency of budget expenditures, the study of foreign experience in financing educational institutions is particularly relevant. This approach makes it possible to identify the most effective models of management and adapt them to the national context.

The purpose of the study is to conduct a comparative analysis of foreign models of financing education and identify the possibilities of their application in the conditions of Kazakhstan.

Keywords: higher education, strategy, management system, social development.